

Inhoud

Inleiding	7
1. Trouwen volgens het Oude Testament	17
1.1. Voorlopige verbintenis	17
1.2. Afspraken tussen partijen	20
1.3. Huwelijksbeletselen	22
1.4. Verbondsmatige verbintenis	27
2. Trouwen volgens het Jodendom	31
2.1. Voorlopige verbintenis	31
2.2. Huwelijkscontract	33
2.3. Bruiloft	41
2.4. Huwelijksbelemmeringen	45
3. Trouwen volgens het Nieuwe Testament	47
3.1. Aansluiting bij traditie	47
3.2. Grieks-oosterse invloed	48
3.3. Overige bepalingen	53
4. Huwelijks verbintenis de eeuwen door	57
4.1. Vroege kerk en Romeinse Rijk	57
4.2. Middeleeuwen en rooms-katholiek huwelijksrecht	67
4.3. Reformatie en gereformeerd protestantisme in Nederland	76
4.4. Nieuwe tijd en hedendaagse kerkorden	86

5. Huwelijks verbintenis in theologisch perspectief	93
5.1. Dienst aan mens-zijn	94
5.2. Antwoord aan God	100
5.3. Antwoord aan samenleving	105
5.4. Antwoord van overheid aan echtgenoten	112
5.5. Antwoord van overheid aan samenleving	117
5.6. Antwoord van echtgenoten aan elkaar	120
5.7. Met een eed bekrachtigd	128
5.8. Voorbede in de kerk	135
6. Trouwen in de moderne tijd	145
6.1. Op naar de eeuw van de rede	146
6.2. Wil tegenover rede	148
6.3. Maatschappelijke manifestatie	154
6.4. Doorwerking aan de oppervlakte	158
7. Alternatieve verbondenheid	165
7.1. Ontstaan van wetgeving	165
7.2. Kerk en partnerschap	170
7.3. Kerkdienst	176
Epiloog	181
Appendix: gesprek	189
Literatuur	197
Registers	209

Inleiding

Wie in Nederland een levensverbintenis aangaat maar geen huwelijk wenst, kan kiezen tussen ongehuwd samenwonen met of zonder notariële akte, of een geregistreerd partnerschap. De keuze tussen deze primaire levensvormen is de laatste vijftig jaar steeds actueler geworden. Het aantal huwelijkssluitingen in Nederland is sterk teruggelopen. Er werden in 1950 per duizend burgers ruim acht (8,2) huwelijken gesloten, en in 1970 nog meer (9,5), terwijl dit aantal in de tijd daarna daalde naar minder dan vier, waarbij (in die laatste periode) ook huwelijken tussen partners van gelijk geslacht zijn meegerekend. Het aantal geregistreerde partnerschappen daarentegen vertoont een stijgende lijn. Momenteel kiest bijna een kwart van diegenen die een publieke verbintenis aangaan voor een geregistreerd partnerschap. In het noorden van Friesland en het oosten van Nederland komen hogere percentages voor, soms bijna veertig procent. In grote steden ligt het percentage geregistreerde partnerschappen juist lager dan het landelijk gemiddelde. De reden daarvoor is waarschijnlijk het hogere aantal inwoners met een migratieachtergrond, omdat deze groep meer huwelijken telt. Tien jaar eerder lag het totale aantal geregistreerde partnerschappen in Nederland nog op negen procent. In regio's met een vrij traditionele samenleving is dat aantal verhoudingsgewijs laag.

Ongehuwd samenwonen

Daarnaast wonen velen ongehuwd samen, met of zonder samenlevingscontract. Tot en met de jaren zestig van de vorige eeuw was trouwen vanuit het ouderlijk huis de gewoonte. Nu kiezen velen ervoor eerst ongehuwd te gaan samenwonen. Meer dan de helft van de vrouwen die voor het eerst moeder worden, is niet getrouwd. Een krant kopte: 'Meeste Nederlanders hechten niet aan het huwelijk.'

Deze trend doet zich in heel Europa voor: het aantal paren dat samenleeft zonder huwelijk, is de laatste halve eeuw sterk gestegen. Per land zijn er overigens wel verschillen. In sommige landen is het aantal niet-gehuwd samenwonenden minder dan twintig procent; in andere landen juist meer dan vijftig procent. Ook is er verschil wat kinderen betreft. In sommige landen heeft een meerderheid van niet-gehuwde samenwonende paren kinderen, terwijl in andere landen de meerderheid van samenwonenden geen kinderen heeft.

Vaak kiezen samenwoners later alsnog voor een huwelijk. Zij gaan eerst een tijdje samenwonen omdat zij niet kunnen of willen wachten tot het moment van een officiële verbintenis. Ze houden van elkaar en willen het liefst dag en nacht samen zijn. Maar ze vinden het een te grote stap om meteen te trouwen. Daarbij kan meespelen dat zij eerst willen sparen voor hun huwelijksdag. Anderen kiezen bewust voor een soort proefhuwelijk. Zij willen elkaar op deze wijze beter leren kennen om uiteindelijk een goede beslissing te nemen. Pas als zij helemaal zeker van elkaar zijn, zouden zij een officiële verbintenis willen aangaan. Dat moment kan komen als er een kind wordt verwacht.

Ongehuwd samenwonen is een gebruikelijk patroon geworden in de westerse wereld. In het proces van aanvaarding van deze leefvorm zijn vier stadia herkenbaar. In het eerste stadium blijft het samenwonen beperkt tot een randverschijnsel. In het tweede stadium wordt niet-gehuwd samenwonen vooral gezien als een proefhuwelijk. In het derde stadium zien mensen samenwonen als een alternatief voor het huwelijk. In het laatste stadium is deze vorm van primair samenleven niet meer te onderscheiden van het huwelijk.¹ Vooral tussen 1970 en 1999 is in de westerse wereld het aantal stellen dat samenwoonde zonder trouwring sterk gestegen. Dat geldt ook voor het aantal niet-gehuwde samenwonenden dat helemaal niet van plan is later alsnog te trouwen. Het instituut van het huwelijk heeft zijn vanzelfsprekendheid verloren.

1 Cherlin, 'Deinstitutionalization', *passim*.

Deze de-institutionalisering is het resultaat van een eeuwenlang proces, dat zich vooral vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw sterk heeft gemanifesteerd. Relaties werden meer en meer een zaak van een overeenkomst tussen twee individuen. Hoezo zou je een 'boterbriefje' halen? Wat heeft de overheid met je relatie te maken? De juridische bescherming van rechten en plichten kan ook op een andere manier worden vastgelegd dan via een huwelijkscontract.

Bovendien kiezen mensen gemakkelijker voor samenwonen vanwege de tendens daartoe in de samenleving. Statistiek heeft invloed. Cijfers over het aantal niet-huwelijkse samenlevingsvormen en de algemene verwachting dat dit aantal hoger zal worden, hebben het karakter van een *self-fulfilling prophecy*: het gesignaleerde probleem wordt groter doordat mensen daarvan kennismaken en hun gedrag daarnaar richten. Ongehuwd samenwonenden weten zich gesteund door statistiek.

Sommigen kiezen definitief voor ongehuwd samenwonen omdat zij moeite hebben met de gangbare romantische invulling van het huwelijksgebeuren. Zij hebben in hun nabije omgeving of elders gezien dat een huwelijk niet altijd een feest is. Achter de voordeur van een schijnbaar normaal huwelijk kan een wereld van leegheid, oneerlijkheid en onrecht schuilgaan. Afkeer van uiterlijke schijn maakt dan dat zij zich afkeren van het instituut zelf: zij verlangen eerlijkheid en authenticiteit. Wat voor hen telt, is niets anders dan een echte beleving van de liefde. De symboliek van een huwelijksluiting met alles erop en eraan doet hun niets. Ze kiezen voor een meer rationele benadering. Dat het belang van en de interesse in de huwelijkse symboliek afneemt, is een belangrijke factor in de sterke toename van het aantal niet-gehuwde samenlevingsvormen. Vrij van romantische symboliek verklaren velen zich bereid op die manier voor elkaar te zorgen en ook voor eventuele kinderen.

Een andere factor is de huiver zich 'eeuwig' aan een ander te binden. 'Trouwen voelt als iets eeuwigs', zo wordt gezegd. 'Kun je dat volhouden?' Mensen beseffen dat zichzelf en hun geliefde in de loop van de tijd veranderen. Zij vragen zich af of zij hun trouwbelofte over een x-aantal jaren nog kunnen waarmaken. Er is onzekerheid over de

toekomst. Alles kan veranderen, ook degene met wie een relatie is aangegaan. Maar je kunt zelf ook veranderen. En dan?

Een niet-huwelijkse vorm van samenwonen daarentegen heeft een minder ideëel en minder 'eeuwig' imago. Jongeren vragen zich af of je je voor heel je leven kunt of moet binden. Ook de wereld verandert. Is het risico niet groot dat de relatie toch stukloopt? Hoewel ook in vroegere tijden het huwelijk met onzekerheid was omgeven, waren er toch meer zekerheden dan vandaag de dag. De samenleving kende vaste structuren. Het familieverband zorgde voor stabiliteit. Nu vinden geliefden minder houvast voor hun relatie in hun sociale omgeving. Zij moeten hun eigen weg zoeken. Er is ook minder zekerheid over hoe de eigen levensweg en die van de levensgezel eruit gaat zien, en ook hoe de gezamenlijke weg zal zijn. Is het dan maar niet beter om eenvoudig samen op weg te gaan en dan eventueel op een later moment een definitieve beslissing te nemen? In de afweging kunnen slechte ervaringen een rol spelen met wat zij bij gehuwden in hun nabije omgeving hebben waargenomen.

Soms kan ook de gedachte van seksuele vrijheid meespelen. Ongehuwd samenwonen is dan een verbondenheid op basis van seksuele aantrekkingskracht. Het biedt in dat geval een vrijheid die vergelijkbaar is met overspel en het onderhouden van buitenechtelijke relaties.

Een niet onbelangrijke factor in het proces van de-institutionalisering is de toenemende secularisatie in de modern-westerse wereld. Mensen vervreemden hoe langer hoe meer van kerk en geloof. Eeuwenlang had het onderwijs van de kerk grote invloed op de samenleving. Daaraan is een einde gekomen. Secularisatie bracht en brengt nog steeds vervreemding van het bijbels getuigenis ten aanzien van het huwelijk. Niet-gehuwd samenwonen komt dan ook vaker voor in seculiere gemeenschappen dan in kerkelijk betrokken gemeenschappen.

Ten slotte staat het huwelijk bloot aan allerlei vormen van kritiek, al eeuwenlang. Er is bijvoorbeeld de kritiek dat daarmee de achterstelling van vrouwen in stand wordt gehouden. Vrouwen zouden daardoor hun eigenheid niet kunnen ontplooien: deze leefvorm kan gemakkelijk een bron van frustratie worden en de beleving van

seksualiteit onderdrukken. Wie daarvoor kiest, moet dat zelf weten, maar het mag niet van mensen worden gevraagd, zo wordt gezegd.

Soms bestaat echter de indruk dat het huwelijk vandaag de dag nog hoog wordt gewaardeerd, gelet op de uitbundige wijze waarop huwelijksfeesten worden gevierd. Maar de vraag is of een dergelijke uitbundigheid getuigt van daadwerkelijke waardering. Als heel hard wordt geroepen dat iets heel prachtig is, markeert dat misschien sterke twijfel.² Alles staat nog overeind, maar er zijn nog maar weinigen die erin geloven. Wat het nut dan is van zo'n dag? In elk geval kunnen bruid en bruidegom zichzelf dan presenteren. Zij kunnen laten zien wat zij tot dusver hebben bereikt en waar zij op dat moment staan in het leven. Zelfs diegenen die beperkte middelen hebben, veroorloven zich soms grote financiële uitgaven om dit mogelijk te maken. Tv-programma's spelen op deze huwelijksromantiek in. Maar de vraag is of dit alles iets zegt over de waardering van de samenleving voor de daadwerkelijke bedoeling van het huwelijk.

Samenwonen en de kerk

Ook voor christenen is trouwen niet altijd meer vanzelfsprekend. In kerken bestaan verscheidene opvattingen over de noodzaak van een huwelijksluiting. Kerkenraden weten soms niet meer hoe zij moeten omgaan met de vragen die leven op dit terrein. Sommige kerkenraden hebben een beleidsnotitie over deze vragen opgesteld ten behoeve van pastorale leiding op dit terrein. Maar het opstellen van een beleidsnotitie is niet altijd even gemakkelijk. Ook binnen kerkenraden heerst soms verwarring.

Een predikant van een kerkenraad die bezig was met het opstellen van zo'n notitie, merkte op dat misschien juist hierin wel de grootste verwarring bestaat. 'We leven in een moderne tijd,' zo schreef hij, 'en de kerk heeft niets meer te zeggen over onze persoonlijke levensstijl, zo is de algemene gedachte.' Hij vertelt ook dat hij als predikant steeds meer in het nauw kwam: 'Ik wilde bijbels verantwoord pastoraat geven en ook bijbels georiënteerde geestelijke leiding geven in preken en op

2 Vgl. De Knijff, *Tegenwoordigheid van geest*, 357.

catechisatie. Maar als dat tot in de kerkenraad voor een deel niet gedragen wordt en er geen vastgesteld beleid is, loop je vast. Moet je dan maar zwijgen? Misschien wel de gemakkelijkste weg, maar voor mij niet mogelijk!’ Deze predikant schrijft over zijn eigen gemeente en hoe daar wordt gedacht over het huwelijk. De meningsverschillen waren groot: iedereen had zijn eigen redenering en overtuiging. Hij was ook geschrokken van het feit dat bij de bespreking van dit onderwerp heel wat mensen geen flauw idee hadden van wat de Bijbel zegt. Ook werd de opmerking gehoord: ‘Hoezo zal de kerk zich bemoeien met jouw persoonlijk leven?’³

Dit boek is een poging enige orde te scheppen in de verwarring op dit terrein. Het gaat met name in op de publieke bekrachtiging van de levensverbintenis tussen man en vrouw. Daarbij komen bijbels-theologische, kerkhistorische en kerkrechtelijke aspecten aan de orde. De kerk heeft de eeuwen door verkondigd dat een publieke bevestiging van deze relatie noodzakelijk is. Een andere vraag is echter waarom een dergelijke bevestiging nodig zou moeten zijn. Daarop heeft tot nu toe weinig systematische reflectie plaatsgevonden. Deze vraag komt in hoofdstuk 5 uitdrukkelijk aan de orde. Daarmee biedt dit hoofdstuk een antwoord op de vraag of samenwonen zonder trouwing voor gelovigen een optie is.

De kwestie van deze bekrachtiging kreeg een nieuwe urgentie toen in Nederland de *Wet geregistreerd partnerschap* van kracht werd (1998). De vraag is of de registratie van een partnerschap ook in de christelijke gemeente als alternatief kan gelden voor een huwelijk in de zin van de wet. Zonder meer is een dergelijk partnerschap een wettige verbintenis: het partnerschap stemt overeen met de wet. Een oud woord voor datgene wat overeenstemt met de wet, is *ee*. Daarop gaat het Duitse *Ehe* terug. Daarmee is gezegd dat de verbintenis tussen man en vrouw wettig is, dus ‘echt’. In die zin is een geregistreerd partnerschap een *ee*, en zijn de partners een echtpaar. Zij zijn officieel aan elkaar verbonden. Wat dat betreft moet een geregistreerd partnerschap voor kerken dan ook geen probleem vormen.

3 H. Jonkman, ‘Huwelijk en samenwonen’, *Kerkblad voor het Noorden*, 24 januari 2014.

Maar de vraag is of man en vrouw dan ook daadwerkelijk 'echtgenoten' zijn, in de zin zoals de kerk daarover de eeuwen door heeft gesproken.

Dit boek richt zich in het bijzonder op de levensverbintenis tussen man en vrouw. Daarbij blijft de levensverbintenis in liefde en trouw tussen twee personen van gelijk geslacht buiten beschouwing. De reden daarvoor is dat dit boek zijn uitgangspunt neemt in de Schrift. Voor een dergelijke relatie is in de Schrift geen aandacht. De vraag naar de vormgeving van een homoseksuele relatie is een onderwerp op zichzelf. Dit boek behandelt evenmin de vraag waarom mensen *tijdelijk* afzien van een juridische bevestiging van hun verbintenis, en hoe de redenen daarvoor beoordeeld zouden moeten worden, maar gaat in op het theologisch-ethische nut van een publieke bevestiging. Het is een pleidooi voor het instituut van het huwelijk, omwille van mens en samenleving.

De eerste drie hoofdstukken geven aan welke gegevens vanuit de Bijbel en zijn *Umwelt* kunnen worden ingebracht ten aanzien van de publieke bekrachtiging van de primaire levensverbintenis tussen man en vrouw. Vervolgens komt in hoofdstuk 4 aan de orde op welke wijze de kerk haar rol ten aanzien van de huwelijksluiting heeft verstaan. Tot de zestiende eeuw was de huwelijksluiting een zaak van families, waarbij echter de kerk steeds meer betrokken werd. In de zestiende eeuw vond een omslag plaats en kende de kerk van Rome zichzelf een beslissende juridische betekenis toe in huwelijksluitingen. De kerk van de reformatie onderstreepte daarentegen de rol van de overheid. De beslissende rol van de overheid in de Nederlanden na de reformatie was niet altijd even duidelijk, maar werd in het begin van de negentiende eeuw officieel bij wet vastgelegd. Hoofdstuk 5 geeft een systematische beantwoording van de vraag naar het nut van een publieke bevestiging. Het analyseert welke theologische dimensies bij een dergelijke bevestiging een rol spelen. Hoofdstuk 6 schetst de cultuurhistorische en filosofische achtergrond van het proces van de-institutionalisering van het huwelijk. Dan wordt inzichtelijk hoe het kan dat het geregistreerd partnerschap als een populair alternatief voor een huwelijkse verbintenis is gaan gelden, en waarom

mensen sowieso afzien van de binding aan een 'instituut'. Het kerkrechtelijk en pastoraal belang van deze vraag is evident voor kerken in de traditie van de reformatie. In deze traditie was het huwelijk altijd de enige optie voor een primaire levensverbintenis. Het laatste hoofdstuk is een bespreking van de kwestie van geregistreerd partnerschap, en wat de visie van de kerk daarop zou kunnen zijn.

Terecht staat in 'de papieren van B' (een creatie van Kierkegaard) vermeld dat een gehuwd man altijd in staat behoort te zijn rekenschap af te leggen van het huwelijk, zoals een gelovige in staat moet zijn rekenschap af te leggen van zijn geloof. Zo kan dit boek worden beschouwd. Het geeft rekenschap aan ieder die dat verlangt, jonge mensen bijvoorbeeld die voor de keuze staan wat te doen, en ook aan diegenen die er niet om hebben gevraagd, en nieuwsgierig zijn.

Maar het afleggen van rekenschap was niet mijn diepste drijfveer. Deze was vooral de verdediging van het verbond dat door God tussen man en vrouw is gesticht: 'zelf echtgenoot, strijd ik voor het huwelijk – *pro aris et focis*',⁴ ook al heeft het alleen-gaan een eigen, unieke waarde. De realiteit is dat wat de verbintenis tussen man en vrouw betreft, in de loop van de jaren veel is afgebroken. En het is waar, zo was de tendens ook al vanaf het begin. Er is weleens gezegd dat het huwelijk zich misschien zelf in een hel heeft gestort.⁵ Dat is wel wat sterk uitgedrukt. Toch kan niet worden ontkend dat de goede instelling van God met sterke tegenstand te maken heeft. Dit boek stelt daar iets tegenover. Daarmee ontken ik de problematische kanten van het huwelijk niet. Maar misschien kunnen de overwegingen in dit boek helpen iets meer zicht te krijgen op deze fundamentele instelling die door God beschikt is tot dienst aan mens en samenleving. Het wil bovendien troost bieden. Deze troost ligt vooral besloten in de vrijheid die de belofte geeft. Goed verstaan: de vrijheid waarover het Evangelie spreekt, en de belofte in overeenstemming met het Evangelie.

4 Zie 'de papieren van B', in: Kierkegaard, *Of/Of*, 505, 436-437. Het citaat in het Latijn betekent vrij vertaald: voor huis en haard.

5 *Ibid.*, 436.

Dr. Roel Kuiper, ds. Bart Ouwehand en ds. Henk Siegers hebben een vorige versie van dit boek gelezen en voorzien van waardevol commentaar. Ds. Siegers heeft vanuit zijn ervaring bij de Raad van advies inzake huwelijk en echtscheiding ook meegedacht bij het opstellen van de appendix met casussen die het gesprek kunnen dienen. Daarnaast hebben ds. Arie van der Veer en dr. Dirk Visser een bijdrage geleverd aan de desbetreffende casussen. Enkele masterstudenten aan de Theologische Universiteit in Apeldoorn hebben mij kritisch bevraagd ten aanzien van enkele (voorlopige) fragmenten van dit boek. Ik ben hun allen zeer erkentelijk voor hun betrokkenheid en inzet.

HOOFDSTUK 1

Trouwen volgens het Oude Testament

De sluiting van een levensverbintenis tussen man en vrouw heeft volgens het Oude Testament een publiek karakter. Hoe dit concreet zou moeten plaatsvinden, is echter niet vastgelegd. De passages die de wet van Mozes aan het huwelijk wijdt, hebben slechts betrekking op uitzonderingsgevallen. De totstandkoming van een levensverbintenis in het oude Israël vond plaats in overeenstemming met gebruiken van de toenmalige tijd. Evident is dat deze verbintenis publiek werd bekrachtigd als een gebeuren tussen familieverbanden. Eerst werd een voorlopig huwelijk gesloten (vergelijkbaar met een verloving), dat werd bevestigd met een bruidsprijs. Bij de huwelijksluiting zelf kon de vader van de bruid zijn dochter een bruidsschat meegeven. Het Oude Testament maakt verder melding van diverse voorwaarden voor een huwelijk, en afspraken over rechten en plichten, ook bij een eventuele scheiding. Een levensverbintenis was allesbehalve een privégebeuren.

1.1. Voorlopige verbintenis

De totstandkoming van een verbintenis tussen man en vrouw in het oude Israël komt overeen met wat gebruikelijk was in het oude Nabije Oosten. Het begin daarvan was een voorlopig huwelijk. Daarbij hoorde een bruidsprijs: de bruidegom schonk een geldbedrag of kostbaar goed aan de vader van de bruid. Deze schenking was een bekrachtiging van de overeenkomst met het oog op het aanstaande huwelijk. In Israël werd deze prijs *mōhar* genoemd (Gen. 34:12; Ex. 22:16; 1 Sam. 18:15).

De man die met het meisje wilde trouwen, sloot allereerst een overeenkomst met haar vader. Ook zijn eigen vader had in dit gebeuren een rol. Deze had het gezag over zijn zoon, en moest toestemming geven. Als de aanstaande bruidegom nog heel jong was, was dit gebeuren helemaal een zaak van beide families. Dan sloot de vader van de jongeman de overeenkomst met de familie van het meisje. Ook als de jongeman al wat ouder was, kon de vader de gezaghebbende persoon zijn in de onderhandelingen met de familie van het meisje. Hemor bijvoorbeeld onderhandelde met Jakob en zijn zonen over een verbintenis tussen zijn eigen zoon Sichem en Dina (Gen. 34:8). Zo deden ook Manoach en zijn vrouw voor hun zoon Simson (Richt. 14:2). Abraham zond een knecht als zijn vertegenwoordiger om een vrouw te halen voor zijn zoon. Deze moest toen met de familie van Rebekka tot een overeenkomst komen, en in het bijzonder met haar vader Bethuel en haar broer Laban. Zo verwierf Abraham een vrouw voor Izak. De genoemde knecht deelde bij die overeenkomst kostbare geschenken uit aan de familie (Gen. 24:34-54). De rol van Izak beperkte zich tot het aanvaarden van deze vrouw. Hij bracht haar in de tent van zijn moeder Sara, en nam haar. Zo werd zij hem tot vrouw (24:67).

De overeenkomst bij dit voorlopige huwelijk hield in dat de bruid zou overgaan naar de familie van haar man, en onder het gezag van de vader van haar man kwam. Vooral als beiden nog jong waren, bleven zij in diens huis wonen. Deze overgang was echter niet zonder meer een zaak die buiten de bruid om ging; een vader die zijn dochter liefheeft, houdt rekening met haar wensen. Ook andere betrokkenen doen dat. Zo vroegen de moeder en de broer van Rebekka wat haar wensen waren toen een huwelijk met Izak in het vizier kwam (Gen. 24:58).

De vraag is of de *mōhar* naast het element van bekrachtiging ook een element van compensatie bevatte. De familie van de bruid zou immers een lid missen dat een bijdrage leverde aan haar voortbestaan. Moest de familie dan ook schadeloos worden gesteld? Mocht dit element hebben meegespeeld, dan was dat ondergeschikt aan het aspect van de bekrachtiging van de overeenkomst. Er werd ook

wel eens een bruidsprijs betaald waarin het element van compensatie moeilijk te ontdekken is. Saul bijvoorbeeld had geen belang bij een normale bruidsprijs. David moest in plaats daarvan zijn aanstaande schoonvader honderd voorhuiden van Filistijnen leveren. David was royaal en leverde er tweehonderd (1 Sam. 18:25-27). De *mōhar* was daarom niet zozeer een koopsom, maar eerder een bekrachtiging van de overeenkomst.⁶ Deze overeenkomst hield in dat de familie van de bruidegom het meisje in haar kring adopteerde. De prijs was een 'loskoop' uit het gezag van haar vader. Het meisje werd daardoor niet het 'bezit' van haar schoonfamilie. Zij was losgekocht met het oog op haar huwelijk.

De hoogte van de bruidsprijs was in het oude Nabije Oosten soms een vast bedrag. Teksten uit Babylonië spreken over een prijs ter hoogte van tien sjekel, ongeveer tien maandlonen. Maar de prijs hing ook af van de afkomst van de bruid. Voor een maagd was de prijs hoger dan voor een weduwe. Ook begeerte speelde daarin een rol. Sichem wilde niets liever dan trouwen met Dina. Zijn vader Hemor onderhandelde daartoe met haar vader en broers. Sichem wilde geven wat de familie vroeg, ook al was de bruidsprijs nog zo hoog (Gen. 34:12). De wet van Mozes spreekt over de *mōhar* voor een maagd (Ex. 22:16-17) en noemt een bedrag van vijftig sjekel zilver voor een meisje dat onteerd is door haar aanstaande man (Deut. 22:29). Een bruidsprijs hoefde overigens niet per se een geldbedrag te zijn. Wat David moest leveren om met Michal te kunnen trouwen, is al genoemd. Jakob moest veertien jaar voor Laban werken om te kunnen trouwen met diens dochters Lea en Rachel (Gen. 29:15-30). Zowel David als Jakob onderhandelde zelf over de bruidsprijs. Hun vaders waren niet in beeld. Wie Kirjath-Sefer zou verslaan en innemen, zou met de dochter van Kaleb, Achsa geheten, mogen trouwen (Joz. 15:16; Richt. 1:12).

De bruidsprijs gaf de voorlopige verbintenis extra gewicht: het meisje was dan eigenlijk al de vrouw van haar aanstaande man. David noemde Michal in dat stadium al zijn vrouw. Na een heel aantal

⁶ Zie Archer, *Her Price is beyond Rubies*, 156-165.